

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

Klipleve
Kommunentor

NUMMER 11
NOVEMBER

2002

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
155 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Fysicis mange opgaver 275
De slesvigske embedslæger (fysici) havde mange forskellige opgaver, fra bekæmpelse af kopper til vurdering af dømte fangers sundhedstilstand. Jørn Querling Jacobsen tegner et billede af lægernes mange arbejdsopgaver.

De økonomiske støtteforanstaltninger i Sønderjylland 1920-1929 282

1920'erne var præget af en række økonomiske kriser, der ramte Sønderjylland særlig hårdt. Lars Due Arnov tegner her et billede af Sønderjyllands økonomiske situation i 1920'erne og de økonomiske støtteforanstaltninger, der blev etableret for at bringe Sønderjylland på fode igen.

Landboforeningen for Sydangel 287

Den 27. oktober 1996 blev Landboforeningen for Sydangel opløst efter 50 års virke. Fhv. konsulent C. K. Møller skilddrer her foreningens historie gennem de sidste 25 år.

Set og sket i Grænselandet 292

Forårets debat om sygehusvæsenets fremtid blev præget af stadig mere vidtgående planer, senest fremsat af amtsborgmestrene for Sønderjylland, Ribe og Vejle amter. Fhv. museumsinspektør H. E. Sørensen har fulgt debatten og de mange små og store begivenheder i grænselandet.

Bognyt 299

Det sker – på de sønderjyske museer 302

Bagsiden om forsiden 304

Der blev givet meget store tilskud til genopbygningen af Sønderjylland ved Genforeningen i 1920, men tilsyneladende glemte man kommunerne. Kim Furdal fortæller om den statslige krisehjælp til de sønderjyske kommuner.

Forsidebillede:

Kassen var tom. De sønderjyske kommuner havde ved Genforeningen i 1920 generelt ikke likvide midler til selv den mest nødvendige drift. På billedet ses Klipløv sogns pengekasse, som sognerådet arvede ved kommunesammenlægningen i 1921. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Fysicis mange opgaver

Af JØRN QUERLING JACOBSEN

Fysicus (embedslægen) havde mange forskellige arbejdsopgaver. Med afsæt i fysikatarkiverne fra Tønder og Haderslev tegner Jørn Querling Jacobsen et billede af et mangesidet virke.

Fysici og jordemødrene

I 1692 blev Johan Adolf Rehnboth ansat som Tønders første fysicus (fysicus 1692-1699). Foruden dette arbejde var han inspektør ved byens apotek. I forbindelse med ansættelsen blev det indskærpet ham, at han skulle gøre noget ved obstetrikken og føre grundigt tilsyn med jordemødrene.

Dette går igen hver gang, der skulle ansættes en fysicus. Man gjorde sig store anstrengelser for at nedbringe børnedødeligheden gennem en bedre uddannelse af jordemødrene. Da fysicus Krichau blev ansat som fysicus i Tønder i 1771, blev han stærkt anbefalet af borgerskabet, som mente, han var dygtig til obstetrik. Fysicus Dircks (fysicus 1806-1854) blev ansat, fordi han var blevet undervist på Fødselsstiftelsen i København.

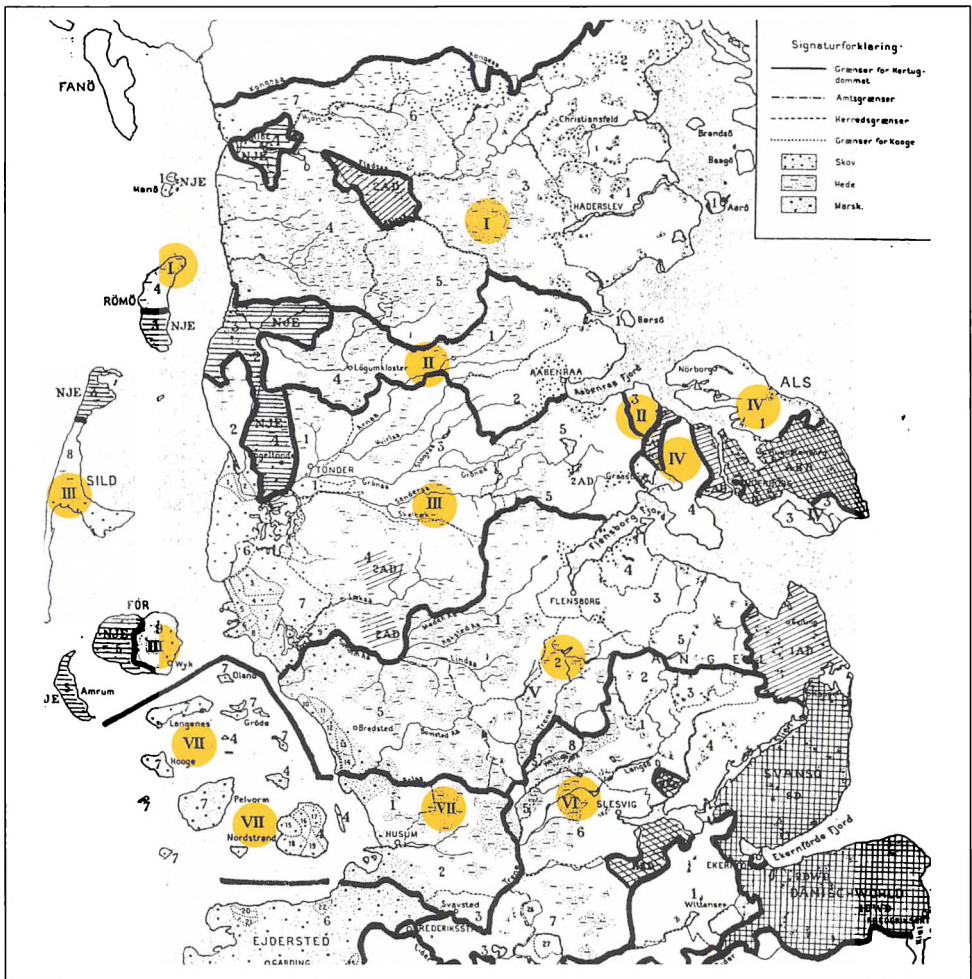
Der var ikke meget, som fysici kunne gøre. Gornemann, der var fysicus 1712-1746, beskrev rammende i en klage til Tyske Kancelli forholdene således: »Mange omrejsende kvinder virker som jordemødre, det slår ikke fejl, at både moderens og barnets liv sættes på spil, da disse kvinder ingen erfaring har. De, der har erfaring, kan ikke tjene til det tørre brød ved deres profession.« Forholdene vedrørende jordemødrene er beskrevet udførligt i Sønderjysk Månedsskrift 2000 nr. 7/8.

Den, som man bedst kan følge i be-

stræbelserne på at få gjort forholdene bedre, er Ferdinand Ulrik, der var fysicus i Tønder 1854-1864.

Jordemødrene var en vigtig faktor i sundhedsvæsenet. I 1800-tallet var de enten uddannet på Jordemoderskolen i Kiel eller på Fødselsstiftelsen i København. Ulrik førte nøje tilsyn med jordemødrene. Om jordemoderen i Højst skriver han: »Hun er uduelig og uvidende, og befolkningen bruger hende kun tvungent og ugerne.«

I 1859 skriver han om jordemoderen i Hjerpsted og Skast: »Jordemoderen i Hjerpsted, Ane Andresen, er gammel og affældig, så at hun ikke længere vil kunne bestride de hende påhvilende forretninger. Efter de årlige indberetninger er hun ikke længere egnet til sit kalds udøvelse. Hun er efter den liste, der findes på fysikatet, omtrent 70 år, og det er berettet, at hun alt i de sidste par år ikke godt har kunnet tåle at age på anden måde end liggende på et knippe halm i bunden af vognen.« Da han undersøgte hendes instrumenter, opdagede han, at hendes klystersprøjte, der blev anvendt som modersprøjte, var gammel, slidt, utæt og ubrugelig. Det blev derfor pålagt de to sogne at anskaffe en ny med federal, da det var sognene, der skulle forsyne jordemoderen med instrumenter. En del år tidligere havde overjordemoderen i Kiel korresponderet med gårdejer Angel på Bjerremark i Udbjerg sogn. Anledningen var, at Angel ikke kunne indse betimeligheden i, at jordemoderen fik et federal til sine instrumenter. Amtshuset pålagde de to sogne at afholde udgifterne til at oplære en dertil skikket kone. Dette fik sog-

Embedslægeinstitutionen kendes tilbage til 1600-tallets begyndelse, men det var først med reskriptet om en nyordning af fysikaterne i hertugdømmet den 19. august 1757, at hertugdømmet Slesvig blev opdelt i ti fysicatdistrikter med hver deres fysicus.

- I. Haderslev by og amt
- II. Flensborg by og amt, landskabet Bredsted og stiftfogderiet Bordelum.
- III. Anterne Sønderborg og Nordborg, Gråsten, Søbygård og Gudsgave samt byerne Sønderborg og Ærskøbing.
- IV. Aabenraa og Løgumkloster amter samt Aabenraa by.
- V. Slesvig by, amterne Gottorp og Maarkær samt landskabet Stapelholm.
- VI. Ekeriførde by og Hytten amt.
- VII. Husum amt, fogderierne Svabsted og Rødenæs, byerne Husum og Friedrichstadt, landskabet Nordstrand samt Pelvorn og halligerne.
- VIII. Rendsborg by og amt.
- IX. Segeberg by og amt samt byen Oldesloe.
- X. Krempe- og Wilstermarks, byerne Itzehoe, Krempe, Wilster og Glückstadt.

nene til at forespørge, om de virkelig var pligtige til dette. Ulrik måtte henvise til jordemoderforordningen af 1765, ifølge hvilken det var pålagt præsterne og sognemændene efter anmodning fra fysisus at finde en passende kone til jordemoder-skolen. Til gengæld havde hun udsigt til at få tjenesten. Han slutter med at skrive: »Dette er også den eneste måde, hvorved der kan hverves dygtige koner til denne nøjsommelige, ansvarsfulde og usselt lønnede tjeneste.« Sognene var ikke meget for at betale for jordemoderen. I dette tilfælde blev det dog gennemtrum-fet, at hun fik halvdelen af huslejen, kop-penge og tavlepenge. Ved barselgilderne gik en kop rundt, hvor deltagerne lagde en skilling, som jordemoderen fik. Tavlepengene faldt ved bryllupper og barnedåb.

I 1860 klagede jordemodermanden i Tinglev over, at hans hustru ikke havde fået sine koppenge fra to barselgilder. Det var endda »uægte« børn, pointere-de han, og pengene var, et halvt år ef-ter, endnu ikke ankommet. Ulrik kunne ikke gribe ind, men videresendte klagen til amtshuset.

Digearbejderne

En af de større opgaver, som Ulrik blev stillet overfor, var organiseringen af sund-hedsforanstaltningerne for de mange ar-bejdere, der i 1859 begyndte digebyggeri-et foran det nuværende Ny Frederikskog. Det drejede sig altså i virkeligheden om en arbejdsmedicinsk opgave. Bestyrelsen for det oktrojerede Frederikskog skrev i den anledning: »Disse arbejder vil blive af et sådant omfang, at de i det mind-ste i nogen tid ville foranledige en mere end almindelig sammenstimlen af arbej-dere.« En del af arbejdet foregik i et del-vist oversvømmet område, og hvis vej-ret blev fugtigt og ustadigt, kunne man frygte, at der ville udbryde smitsomme sygdomme med intermitterende [tilba-

gevendende] feber og diarreer. Der blev indrettet et sygehus i det såkaldte møl-lehus, som havde to sygestuer med otte fritstående senge med puder, betræk og uldtæpper. Fysisus ønskede ikke, at syge med smitsomme sygdomme skulle ind-lægges på et sygehus i Højer, vist nok på grund af de dårlige hygiejniske forhold. Medicinen var fri og blev betalt af kogen. Lægetilsynet blev besørget af de prakti-serende læger i Højer.

Der var et stort antal arbejdere be-skæftiget med byggeriet. De boede tæt ved arbejdsstedet i hytter, som de selv havde lavet. De måtte ikke rejse fra hyt-terne eller arbejdsområdet. En stor del af dem var schlesiere. For at opretholde ro og orden var der foruden gendarmeri og politibetjente også et kompagni sol-dater, der var indkvarterede dels i Højer, dels i Rudbøl.

Den 23. august 1860 skriver Ulrik: »Ifølge lægen for digearbejderne lider et betydeligt antal af dem af koldfeber (malaria), diarre og gastrisk feber, dels henliggende i det nødtørftige sygehus på Frederikskogs dige, dels indlogerede i Højer, hvor de hygiejniske forhold må anses for yderst ringe.« Tilsyneladende lykkedes det at styre forholdene nogen-lunde. Fem arbejdere angives at være døde det år, heraf een druknet.

Medicinsalg

Medicinen fik folk som i dag på apote-ket, men der var andre, der solgte me-dicin. I 1862 klagede apoteker Nagel i Højer over, at høkerne, særlig landhø-kerne, solgte medicin. Gennem hans opremsning får man et indtryk af, hvad der blev hyppigt anvendt. Det drejede sig om Sennesblade, Hoffmannsdråber, Salmiak, Kjongsplaster, Aloe Levertran, Engelsk Salt samt Cremor Tartarii og Arsenik. Alle handlende i flækken var i besiddelse af ovennævnte, men sær-lig landhøkerne Andreas Lund i Højkrø

Færverne.

Hr. Lars Amysen, Chirurg.

Hertugdømmene.

Slesvig.

Hr. August Wilhelm Neuhers, Dr. Med. Physicus i Apenrade og Lügum Kloster.

Stephan Buchard Keil, Chirurg i Lügum Kloster Amt og District.

Ernst Heinrich Seruve, Dr. Med. Interims Physicus i Flensborg og Vredstedt Amter, samt Flensbøra Bye.

Georg Versmann, Dr. Med. Physicus i Eiderstedt, (boer i Tønningen.)

Thomas Friedlieb, Dr. Med. Physicus i Fridesørichskødt, samt i Husum Amt, (boer i Husum.)

Mathias Christian Chemnitz, Dr. Med. Physicus paa Femern.

Carl Ferdinand Suadicani, (R. *) Etatsraad, Archiater, Dr. Med. Physicus i Staden Slesvig og Gottorf Amt.

Johann Friderich Schumacher, Physicus i Høberelev Bye og Amt.

Mathias Köller, Landchirurg i Landskabet Pelworm.

Adolph Friderich Lyders, Interims Physicus i Eckernørde og Hütten Amt, samt Landskabet Stapelholm.

Henrich Wilhelm Henrici, Dr. Med. Physicus i Nordborg og Sønderborg Amter, samt Den Erse.

Krigsraad Johan Otto August Balle, Districtschirurg i Nordborg.

B 6

Hof- og Statskalenderen er en væsentlig kilde til fysicis virke i hertugdømmene. Her er det en side fra 1818 med angivelse af navne og kirurger i hertugdømmet Slesvig. Listen fortsætter på næste side, hvor man bl.a. kan læse, at dr.med. Peter Dirks var dette år fysicus i Tønder by og amt.

og Petersen i Skast kro forsyndede sig imod forordningerne. Ulrik måtte skride ind og anmode herredsfogeden om at tage affære.

Administrative besværligheder

De indviklede administrative forhold, hvor nogle var slesvigske undersætter og andre kongerigske, kunne besværliggøre arbejdet. I Højer nævnes under koppeangrebet i 1864 således huse, der »ligger på jysk grund«, altså under Ribe fysikatsdistrikt, og som dermed var kongerigske. I sådanne »akutte« tilfælde synes man dog at have handlet, som om grænsen mellem det slesvigske og det kongerig-

ske ikke eksisterede. Men ved f.eks. vaccinationer skelnede man skarpt.

Helt grotesk blev det, da bønderne i Ballum, der hidtil havde hørt til Ribe Sygehus, fik at vide, at de nu skulle betale til det nye Varde Sygehus. De var kongerigske og skulle fremover behandles der. Tønder Sygehus var slesvigsk, så der blev de ikke behandlet. Det affødte følgende brev fra de fortørnede bønder: »Som enfoldige bønder føler vi ret vel den byrde, men aldrig kan vi begribe eller forstå, hvorledes vi kan tilkomme at betale til slig indretning, da vi bor 14 mil fra Varde og aldrig kan få mindste nytte deraf, thi skulle, som Gud forbyde, nogen

her af Ballum blive besmittet med venerisk sygdom, kom den da aldrig til Varde, formedelst transportomkostningerne did og tilbage muligt ville beløbe sig, som hele kuren i Tønder ville koste.« Man havde fra 1855 et sygehus i Tønder, der blev oprettet ved Ulriks foranstaltning. Her optog man dog fortrinsvis patienter med helbredelige sygdomme!

Hvad det endte med, fremgår ikke af akterne.

Retsmedicin

Retsmedicinske undersøgelser måtte fysici også tage sig af. Ligsyn, undersøgelser i drabssager og uventede dødsfald skete ofte under primitive forhold.

Af referatet fra en sag i Solderup 1859, hvor en kvinde havde ombragt sit nyfødte barn, fremgår det, at retten var sat i storstuen, og obduktionen samt forhøret foregik samme sted. Imens lå den ulykkelige moder, der var meget syg, i et kammer ved siden af. Sager som denne, hvor man havde mistanke om, at en pige havde ombragt sit barn efter fødselen, var hyppige. Hvis det var tilfældet, så man alvorligt på det. Fysicus Gornemann var i 1721 tilkaldt til en sådan sag, hvor han obducerede barnet og fandt, at det havde levet efter fødselen og altså var ombragt af moderen. På det tidspunkt blev hun straffet efter Danske Lov og halshugget.

Der berettes i fysikatsarkiverne ofte om selvmord. I disse tilfælde foretog fysicus ligsynet. Drukneulykker (på grund af alkohol?) synes at have været hyppige i marskens kanaler.

Fysicus blev tit bedt om at vurdere, hvorvidt en dømts sundhedstilstand var truet af den straf, vedkommende var idømt. Fysicus Dircks måtte i 1851 således tage stilling til en straf på 5 x 8 dage på vand og brød til en kvinde, der var dømt for at have skjult sit svangerskab og fødsel. Samme år udtalte han sig

om, hvorvidt Dorothea Diederichsen fra Flensborg kunne tåle en afstraffelse for tyveri med ris, uden hun blev syg.

Tilstedeværelse ved pryglestraf var ligeledes en del af arbejdet. I 1820 måtte fysicus Roll fra Haderslev overvære, at en dreng blev tildelt en »mådelig tugtelse« for nogle tyverier. Den 7. oktober 1864 blev fysicus Schlaikier i Tønder bedt om at undersøge den 11-årige Søren Schwarz, der var idømt »einer gelinden Knuthenzüchtigung«, ca. 25 slag, for nogle småtyverier. Man var dog betænkelig ved straffen af hensyn til drengens sundhed. Fysicus fandt straffen uanvendelig, idet drengen var for spinkel til at tåle den. Han foreslog den derfor konverteret til fængsel.

Om Peter Andersen fra Deetzbuil i armehuset, der var idømt vand og brød i 2 x 5 dage samt korporlig afstraffelse på grund af et utugtigt og letfærdigt liv, skriver Ulrik i 1854 i en udtalelse til amtet: »Han har tilbragt over 20 år af sit liv i fængsel og er som følge heraf meget mager, og hans helbred er nedbrudt. Det ville medføre mislige følger for hans helbred, hvis han blev underkastet en eftertrykkelig revselse med piskeslag.«

I 1861 måtte Ulrik tage stilling til, om det »i arresten hensiddende fruentimmer Gyde Brodersen« kunne tåle at blive flyttet fra arresten til fattiggården i sin hjemstavn Emmelsbøl. Hun var, ifølge Ulrik, døende af brystsyge, men han tillod overflytningen, hvis hun var indpakket i sengeklæder, og hun blev kørt i en lukket vogn.

Retsmedicin er nok en ældre disciplin, end man i almindelighed forestiller sig. I 1753 døde en ung mand, Ebbe Nielsen, under dans ved en fest på Gram gods. Det blev oplyst, at han havde været febril nogle dage. Sandemændene kunne ikke finde nogen dødsårsag, hvorefter grevinden beordrede obduktion, der blev udført af kompagnikirurg Schroeder fra

Frederik Ferdinand Ulrik (1818-1917) blev kandidat i 1840, hvorefter han virkede i bl.a. Hobro, inden han i 1854 blev ansat som fysicus i Tønder. Her var han en aktiv fysicus frem til 1864, hvor han som følge af de nationale forhold flyttede til København under krigen. I København arbejdede han som praktiserende læge og deltog i en lang række sundhedsfremmende initiativer, herunder bl.a. opførelsen af Lægeforeningens Boliger. På billedet ses F.F. Ulrik sammen med familien, formentlig umiddelbart efter ankomsten til København.

Tønder i overværelse af fysicus Fabricius. Man fandt, at han var død af lungebetændelse.

I 1736 obducerede fysicus Gornemann sammen med kirurgen Hess fra Tønder en dreng, der var blevet skudt med løst krudt af en rytter, der indbød til bryllup. Dette var forbudt ifølge grevelig ordre. De fandt en skudlæsion af bughinden og den højre leverlap som dødsårsag. Læsionen var fremkaldt af det stykke papir, der, hårdt tygget, var brugt som forladning.

De psykisk syge

De psykiske sygdomme er et kapitel for

sig. Behandlingsmulighederne var elendige.

I 1805 beordrede inspektør Lorenzen på Gram gods sandemændene til at undersøge en kone i Brendstrup, der var blevet så afsindig, at hun ville gøre naboerne fortræd og var uforsigtig med brug af lys og ild. De skulle undersøge, om det virkelig forholdt sig således. Såfremt det var rigtigt, skulle hun bevogtes. Sandemændene svarede den 17. april 1805: »Ovenanførte Niels Thomsens kone kan vi underskrevne ikke dømme andet end at være tåbelig, hvorpå vi har sat tvende karle til vagt for hende for at undgå alle slags farer.«

Den 26. april skrev Lorenzen til Niels Thomsen, at han inden 24 timer skulle træffe sådanne foranstaltninger, at konen kunne holdes forsvarligt indespærret, så hun ikke satte ild på gården og truede naboeerne. I modsat fald vil arbejdet blive gjort på hans regning. Nogle dage senere berettede sandemændene, at hun var normal, passede sine ting, og at hun ikke sagde noget upassende. Eksemplet illustrerer, at hovedbehandlingen af de psykisk syge var indespærring. Der blev organiseret en vagtordning, som gik på omgang i sognet.

I 1820 skrev læreren i Bredevad til Ulrik om Marcus Weiss' kone i Bredevad, at hun flere gange i sommerens løb var gået fra forstanden. Nu var det så vidt, at der blev holdt vagt ved hende. Ulrik blev derfor anmodet om at udstede en skriftlig erklæring om, at hun var passende til dåreanstalten i Slesvig for om muligt at helbrede hende eller i alt fald holde hende i forvaring. Ulriks undersøgelse viste, at hun var depressiv. Manden var daglejer og kunne ikke klare opsynet med hende. Sognet trådte derfor til og sendte hende på fattiggården. Ulrik indstillede, at hun blev sendt til anstalten i Slesvig.

De farlige sindssyge kunne efter indstilling fra fysicus sendes på »galehuset« (Tollhaus) i Glückstadt, der blev oprettet i tugthuset i 1755. Det drejede sig om personer, som man i dag ville betegne som farlige for sig selv eller andre. I en skrivelse fra 1799 til fysicus Schumacher i Haderslev fra amtmænd Møsting indskærpes det, at det kun var farlige sindssyge, der kunne optages i Glückstadt, ikke almindelige melankolikere eller »blødsinnige« personer.

I 1819 kom Sindssygeanstalten (Irrenhaus) i Slesvig til, og galehuset i Glückstadt blev nedlagt. Det var en stor institution, som i begyndelsen af 1860 havde 605 personer indskrevet. Den blev udvidet i 1830, 1848 og 1863. Den

dækkede foruden Slesvig også Holsten og Lauenborg. Det var fysicus, der vurderede patienterne og afgjorde, om de kunne indlægges. Man finder regelmæssigt disse vurderinger i fysikatsarkiverne, ofte af de samme mennesker flere gange. Det var depressive, som fik tilbagefald af deres lidelse.

Betaling

Folk betalte selv for behandlingen. Ulrik sørgede dog for, at der i 1855 blev oprettet et sygehus i Tønder og i 1857 en sygekasse, overvejende for de fattige. De måtte søge amtshuset om at få deres lægehjælp, medicin og evt. sygehusophold betalt. Som regel var det præsten, læreren eller de ledende i sognet, der skrev til amtet. Fysicus vurderede så tilfældet og indstillede til amtet. F.eks. ser man i 1820, at skrædderen i Åstrup søgte amtet om betaling, så hans tre børn, der alle havde hareskår, kunne blive opereret. Præsten i Nustrup søgte samme år om hjælp til Lauritz Brink, hans kone og børn, der alle led af koldfeber. Både skrædderen og Lauritz Brink fik betalt behandlingen.

Man har generelt ikke indtryk af, at man var påholdende fra amtshusets side med hjælp til dem, der var mindre-bemidlede.

Som det fremgår, var fysici centrale skikkelser i sundhedsvæsenet. De havde kun beskedne midler, men nåede dog en hel del. Ulrik var kun ti år i Tønder. Befolkningen må have følt det som et savn, da han i 1864 af nationalpolitiske grunde blev tvunget bort fra byen. Han fortsatte sit virke som læge og hygiejniker i København.

Kilder:

Landsarkivet i Aabenraa.
Fysikatsarkiverne for Haderslev og Tønder.
Sønderjysk Månedsskrift 1994, s. 59-64.

De økonomiske støtteforanstaltninger i Sønderjylland 1920-1929

Af LARS DUE ARNOV

Det var en økonomisk nedslidt landsdel, der blev genforenet med Danmark i 1920. Lars Due Arnov tegner her et billede af Sønderjyllands økonomiske situation i 1920'erne og de økonomiske støtteforanstaltninger, der blev etableret for at bringe Sønderjylland på fode igen.

Den sønderjyske deltagelse i Første Verdenskrig var ikke bare en menneskelig, men også en økonomisk tragedie. Under krigen havde den tyske krigsmagt drevet rovdrift på landbruget og industrien med det resultat, at det sønderjyske er-

hvervsliv ved Genforeningen var i en sørgelig tilstand. Udpinte marker, reducerede besætninger og almindeligt forfald var alle steder fremherskende. Fra den danske regerings side var man udmærket klar over den vanskelige situation, og man iværksatte derfor i løbet af 1920'erne en række særlige økonomiske støtteforanstaltninger for Sønderjylland.

I denne artikel fortælles historien om disse støtteforanstaltninger, der skulle genoprette den økonomiske tilstand i 1920'ernes Sønderjylland, men som også blev et nationalpolitisk redskab. Det var støtteforanstaltninger, som næsten blev stoppet gennem et sandt økonomisk og politisk blændværk.

Valutaudkligning og genopbygning

De økonomiske støtteforanstaltningers første fase strakte sig fra 1920 til 1922 og havde især til formål at genrejse det sønderjyske landbrug efter krigsårene. Af flere grunde var dette ikke nogen nem opgave. Først og fremmest var mange sønderjyder ramt af markens kursfald efter krigen. De sønderjyske opsparinger i mark blev mindre og mindre værd, hvilket betød et stort tab ved overgangen til den danske krone. Samtidig var der mangel på lånemuligheder i Sønderjylland, fordi det sønderjyske penge- og kreditmarked primært havde været organiseret gennem pengeinstitutter i Kiel og Flensborg. Endelig havde det meste af infrastrukturen og handlen før Genforeningen været rettet mod Flensborg. Ved Genforeningen

I midten af 1920'erne kom der gang i udstykningen af domænegårdene. Her er det Trummergaard i Frørup sogn, hvorfra der blev udstykket 12 statshusmandsbrug. Den store og smukke hovedbygning blev opført af Trummer i 1868. Foto: Sylvest Jensen. KB/Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

stod det derfor klart, at der måtte tilføres kapital til Sønderjylland.

Det første statslige tiltag var den såkaldte valutaudligning, som skulle kompensere nogle af de tab, som sønderjyder havde haft som følge af markens kursfald. 21.000 personer af en befolkning på ca. 160.000 fik en erstatning. I gennemsnit blev der tildelt en samlet erstatning svarende til 57,6% af de sønderjyske formuers værdi i 1914. Foruden valutaudligningen blev der også taget initiativ til at reorganisere det sønderjyske låne-marked. I 1920 oprettedes »Laanekassen for Sønderjylland«, der skulle yde små driftslån til landmænd, købmænd og andre næringsdrivende. Lånekassen virkede til 1922 og udlånte lidt over 11 mio. kr., hovedsageligt til landmænd og håndværkere. Endelig blev »Sønderjyllands Kreditforening« oprettet i 1920, ligesom danske kreditforeninger fik lov til at drive virksomhed i Sønderjylland. Begge dele gavtede især landbruget. I 1925 udgjorde lån til landbrugsejendomme således hele 84% af samtlige kreditforeningslån.

Både valutaudligningen, »Laanekassen for Sønderjylland« og oprettelsen af »Sønderjyllands Kreditforening« var stærkt medvirkende til, at det sønderjyske erhvervsliv i første halvdel af 1920'erne blev restitueret og oplevede et betydeligt opsving. Der var dog stadig et godt stykke op til de produktionstal, man kunne præstere i det øvrige Danmark.

Krise og national integration

Midt i 1920'erne begyndte de lovende tendenser at aftage. I lang tid frygtede man, at Danmark skulle opleve en voldsom inflation, som den man havde set i Tyskland. Derfor besluttede regeringen i december 1924, at kronen skulle føres op til mindst 70% af pari, dvs., at det for én krone skulle være muligt at få mindst 70 øre udbetalt i guld. Denne opskrivning af kronen var imidlertid ikke heldig. Der

I januar 1926 lykkedes det lederen af det tyske mindretal Johannes Schmidt-Vodder (1869-1959) at oprette kreditinstitutionen »Kreditanstalt Vogelgesang« med støtte fra den tyske stat for at sikre og forøge jorden på mindretallets hænder. Dermed var startskuddet givet for en skærpelse af jordkampen. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

blev spekuleret voldsomt i kronekøb, og kronen nåede alt for hurtigt parikurs med det resultat, at priser og lønninger faldt hurtigt. For Sønderjylland var det særlig uheldigt, idet de sønderjyske landmænd fik mindre for deres varer, uden at omkostningerne faldt tilsvarende. Samtidig indførte Nationalbanken generelle kreditindskrænkninger, hvilket ligeledes ramte det kapitalfattige Sønderjylland hårdt.

Denne forværrede situation, der bl.a. fik antallet af tvangsauktioner til at stige drastisk, gav næring til national uro forskellige steder i Sønderjylland. Fra det tyske mindretal blev der rejst kritik af grænsedragningen, som blev fulgt op af den tyske presse. Kritikken var ikke repræsentativ, men vakte bekymring i Danmark. Endvidere havde det tyske

Foto fra stiftelsen af Landeværnet på Folkehjem den 24. januar 1927. På talerstolen ses redaktør A. Svensson, der taler for de ca. 200 indbudte deltagere. Foreningen skulle hjælpe danske landmænd til at bevare eller erhverve eget landbrug. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

mindretal gennem længere tid været utilfreds med den måde, hvorpå den danske stat havde udstykket og fordelt de godser og landejendomme, som staten havde overtaget ved Genforeningen eller siden købt. Ifølge det tyske mindretal favoriserede den danske stat danskerne. Der var noget om snakken. I 1925 foretog den danske stat en række opkøb af tyskejede godser og gårde. Fra det tyske mindretal blev det set som en bevidst jordkamp, vendt mod mindretallet, og for at fastholde et grænserevisionskrav søgte mindretallet penge fra Berlin til en aktiv tysk jordpolitik. I 1926 bevilgede Det tyske Rige og Preussen 5 mio. mark til Nordslesvig som støtte til den tyske befolkningsgruppe, hvilket førte til oprettelsen af »Kreditanstalt Vogelgesang«. Navnet havde kreditinstitutionen fået efter stifteren, den tysksindede advokat Vogelgesang. Anstalten, som starte-

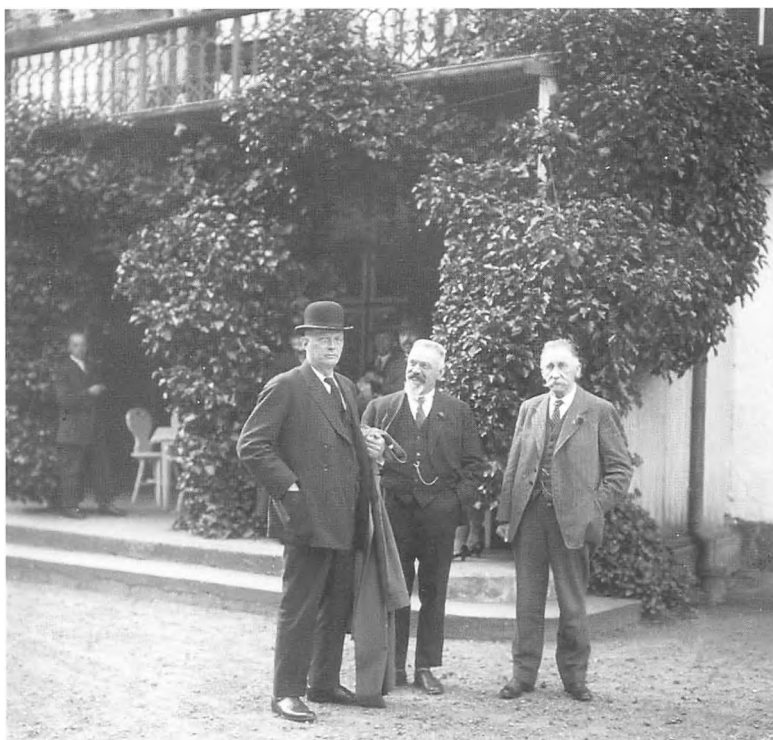
de sin virksomhed i 1926, havde et klart nationalpolitisk sigte. Det var således underforstået, at lånerne, sædvanligvis økonomisk trængte landmænd, skulle lade deres børn gå i tysk skole. Fra den dansksindede befolkningsgruppe blev modstykket »Landeværnet« etableret i januar 1927, og dermed var kampen om jorden en realitet.

Et andet uroelement var »Selvstyrebevægelsen«, der ikke, som mange i samtiden troede, var protysk, men snarere en hjemstavnsbevægelse præget af modstand over for det danske centralstyre, kronens pariføring og de nye tider med driftsomlægninger. Bevægelsen, der var en torn i øjet på centralstyret i København, fik stor tilslutning, og i 1926 samlede den 3.000 mennesker til et folkemøde i Aabenraa.

Både den latente kritik af grænse- dragningen, kampen om jorden, »Selv-

styrebevægelsen« og andre konflikter var med til at ændre den danske støt-tepolitik i Sønderjylland. Hvor man før havde givet støtte for at genopbygge og udvikle, blev støtten nu lige så meget et politisk redskab til at sikre det danske tilhørsforhold. Der skulle skabes ro om grænsen, og Sønderjylland skulle for alvor integreres. Dette kunne man kun gøre ved at forbedre sønderjydernes kår eller i hvert fald give dem gunstige muligheder for selv at gøre det. Samtidig var det vigtigt ikke at puste til ilden ved offentligt at indrømme, at støtten blev givet for at dæmpe de tysksindedes fremstød. Det var da også helt i tråd med denne tankegang, at man i de nye støttetiltag netop lagde vægt på, at national overbevisning ikke havde betydning for ens muligheder for at optage lån.

Den ændrede danske politik betød, at den danske stat i perioden 1925-1928 stod for en række ganske betydelige kapitalindsprøjtninger i Sønderjylland. Frem for alt gik staten ind og garanterede for indlån til sønderjyske sparekasser og kreditforeninger, hvilket var med til at stabilisere kapitalforholdene. Hvor det tidligere forekom usikkert at sætte penge i den urolige landsdels pengeinstitutter, var det nu blevet mere sikkert. Samtidig blev lånernes vilkår også tilgodeset, idet man både i 1925 og i 1927 genoprettede »Laanekassen for Sønderjylland«. Lånekassen ydede hovedsageligt små driftslån til landmænd og håndværkere. Derudover blev »Sønderjysk Hypoteklanefond« oprettet i 1927. Denne fik lov til at udlåne 20 millioner kroner med staten som garant for indskydernes renter og afdrag.

*Til venstre
en senere
statsminister Th.
Madsen-Mygdal
(1876-1943)
foran Folkehjem
i 1924 sammen
med borgmester i
Aabenraa, Holger
Fink, og H.P.
Hanssen yderst
til højre.*

De forskellige støtteforanstaltninger viste sig at hjælpe. De økonomiske forhold blev langsomt bedre, og man kunne desuden konstatere, at den tyske Kreditanstalt Vogelgesangs udlån faldt. Den danske stats kapitaltilførsler og den upartiske lånepolitik viste deres virkning, så det tyske fremstød blev dæmpet.

Støtteforanstaltningerne nedtrappes

I slutningen af 1920'erne så den økonomiske udvikling i Sønderjylland igen ud til at være på rette spor, og frygten for uroligheder i regionen fortonede sig. Måske af denne grund skiftede regeringen Madsen-Mygdal i 1929 kurs. Nu skulle der spares i Sønderjylland ligesom i resten af landet. Derfor proklamerede statsminister Madsen-Mygdal i marts 1929, at man ville skære voldsomt ned på støtteforanstaltningerne i Sønderjylland. Der var efter statsministerens udsagn nu overensstemmelse mellem erhvervsforholdene i Sønderjylland og i det øvrige land. Madsen-Mygdal begrundede nedskæringen med en rapport, som det såkaldte »Sønderjyske Erhvervsudvalg« havde udarbejdet i 1928-1929. Ifølge denne rapport blev de økonomiske forhold i Sønderjylland betegnet som både fornuftige og ganske modstandsdygtige.

Imidlertid var Madsen-Mygdals proklamation et stort økonomisk og politisk blændværk. Rapporten, der skulle beskrive forholdene i Sønderjylland, var ikke langt fra at være et decideret politisk bestillingsværk, der skulle retfærdiggøre en nedskæring i al særlig hjælp til Sønderjylland. På alle måder søgte man at skjule de reelle forhold ved at tilbageholde vigtige oplysninger eller ved at tolke de forskellige nøgletal på en sådan måde, at de gav de ønskede resultater.

Som et eksempel på »arbejdsgangen« konkluderede Erhvervsudvalget i rapporten, at det gennemsnitlige sønderjyske høstudbytte i 1927 var større end det

tilsvarende udbytte i Ribe og Vejle Amter. Erhvervsudvalgets opgørelse var imidlertid kun baseret på rug, havre og hvede. Havde man inkluderet flere afgrøder i beregningerne ville tallene og dermed konklusionerne have været anderledes. I Statistisk Årbog fra 1928 kan man således konstatere, at det samlede gennemsnitlige høstudbytte i 1927 var væsentligt mindre i Sønderjylland end i alle andre amter. Eksemplet er langt fra enestående. Erhvervsudvalgets rapport var fuld af lignende beregningsmetoder.

Desværre var rapportens økonomiske fiksfakserier og de voldsomme nedskæringer i støtten ikke uden betydning for den økonomiske udvikling af Sønderjylland. Da verdenskrisisens bølger i trediverne skyllede ind over Danmark, var det sønderjyske landbrugs modstandskraft klart svagere end i resten af landet samtidig med, at der blev skabt større grobund for nationalpolitiske og nu også nazistiske fremstød i regionen. Men dette er anden historie.

Litteratur:

- P. A. Callø: »De økonomiske forhold i Sønderjylland i Overgangstiden«, København 1922.
- Hans Schultz Hansen: »Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993«, Aabenraa 1994.
- Franz Von Jessen: »Haandbog i det Slesvigske Spørgsmåls Historie«, bd. III, 1900-1937, København 1938.
- Kai Pedersen: »Husmænd blev bolværk. Kronik« i: Jyske Vestkysten 13.11. 1995.
- John Skonberg: »Den sønderjyske støttelovgivning 1925-1929« i: Erhvervshistorisk årbog 1978.
- »Statistisk Aarbog 1928«.
- »Sønderjysk Erhvervsudvalgs Beretning«, København 1929.

Landboforeningen for Sydangel

Af C. K. MØLLER

Den 27. oktober 1996 blev Landboforeningen for Sydangel opløst efter 50 års virke. Fhv. konsulent C. K. Møller skildrer her foreningens historie gennem de sidste 25 år. Første del af landboforeningens historie blev bragt i majnummeret af Sønderjysk Månedsskrift 1972.

Landboforeningen for Sydangel blev oprettet den 26. oktober 1946 på et møde i kroen »Jägersruh« i Steinfeld. Der var indbudt 18 landmænd, 10 var mødt, og 9 skrev under på protokollen. Baggrunden var en opfordring fra den engelske militærregering til at oprette landboforeninger som et middel til at forøge landbrugsproduktionen og afhjælpe hungersnøden i landet.

Indbyder til mødet var vestjyden Christen Hansen, der i 1916 var blevet bestyrer på en gård i Steinfeld. I begyndelsen af krigen var manden på gården faldet i Polen. Efter krigens ophør, i 1919, blev Christen Hansen gift med enken og blev dermed gårdmand i Angel.

To nordslesvigske landmænd, Jakob, Friis, Hauge ved Fjelstrup, og Olav Fink, Brændstrup, havde besøgt Christen Hansen og tilbudt støtte fra Grænseforeningens Landbrugsudvalg til oprettelse af en landboforening og ansættelse af en konsulent. Men det var først efter meget grundig overvejelse, at Christen Hansen vovede forsøget med en landboforening i Angel efter dansk mønster.

På den stiftende generalforsamling valgtes Christen Hansen enstemmigt til formand. Det første bestyrelsesmøde blev holdt den 16. november 1946. Her blev det vedtaget at ansætte en konsulent, og i april 1947 begyndte Magnus Lindekrans arbejdet under meget van-

Landboforeningens stifter og første formand frem til 1964, gårdejer i Steinfeldt Christen Hansen (1892-1978). Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg.

skelige forhold. Det var ikke muligt at få andet end et værelse at bo i, så familien blev boende nord for grænsen. Lindekrans gjorde et stort arbejde med opbygningen af foreningen. Men da det ikke lykkedes at få en bolig, rejste Lindekrans tilbage til Danmark i foråret 1949 og blev afløst af Mads Fr. Madsen. Jakob Friis tilbød en barak fra Danmark, som blev flyttet til Süderbrarup i sommeren 1949. Dermed havde foreningen fået en konsulentbolig, og Madsen med familie tog den straks i brug.

Forholdene var stadig meget vanskelige, men Madsen gik i gang med arbejdet

Landboforeningen for Sydangel fik sit virke i en tid, hvor landbruget undergik voldsomme forandringer og industrialisering. Her er det et meget idyllisk postkort af en bondegaard i Angel, før forandringerne satte ind. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg.

med stor energi. Der blev skaffet pladser til unge landmænd i Danmark og arrangeret rejser. Rådgivningsarbejde vedrørende planteavl og skadedyrsbekæmpelse var der meget af. Ukrudtsbekæmpelse med hormonmidler var næsten ukendt syd for grænsen, så det blev en meget vigtig del af arbejdet. Der blev anlagt forsøg, taget jordprøver og lavet gødningsplaner. Også bygningsvejledning kom på programmet, og det tog efterhånden meget af Madsens tid. I 1956 spekulerede Madsen på at søge en stilling i Danmark. Både landboforeningens bestyrelse og konsulent Madsen ville imidlertid gerne have en ny konsulent ansat, inden Madsen rejste. Fra 1. maj 1957 blev undertegnede ansat som konsulent, og den 1. november 1957 rejste konsulent Madsen til Danmark og overtog en stilling under avlsdyreksportudvalget. Senere blev Madsen landskonsulent for Danmarks Landboungdom.

Landboforeningen for Sydangel

Efter at have bestået i 50 år og én dag blev Landboforeningen for Sydangel opløst den 27. oktober 1996. Om foreningens første 25 år skrev undertegnede, på opfordring af professor, generalkonsul Troels Fink, en artikel, offentliggjort i Sønderjysk Månedsskrift nr. 5, maj 1972. Artiklen blev til på grundlag af foreningens protokoller og et omfattende studium af alt tilgængeligt materiale vedrørende baggrunden for oprettelsen. I det følgende vil jeg beskrive foreningens sidste 25 år.

Foreningens ledelse fra 1971 til 1996

I juli 1971 døde Johannes Klinker, der havde siddet i bestyrelsen siden 1949. Han blev afløst på den følgende generalforsamling af sønnen Heinrich Klinker. I april 1972 døde Theodor Clausen, Lindau-Mühlenholz. Han var revisor

fra foreningens oprettelse i 1946 til sin død, og revisorerne blev regnet med til bestyrelsen. Under foreningens 25-års jubilæumsfest den 30. oktober 1971 underholdt Theodor Clausen - på vers - med et humoristisk tilbageblik over foreningens første 25 år.

Den 1. april 1975 døde Julius Jacobsen, Kius, der var foreningens kasserer fra 1957. Han blev på den følgende generalforsamling afløst af sønnen, Friedrich Jacobsen, der var næstformand fra 1964 til 1976. Ny næstformand blev Hans Jakob Asmussen, Holming, der var medlem af bestyrelsen fra 1963.

Foreningens æresformand, Christen Hansen, der var hovedpersonen bag foreningens oprettelse, døde den 13. august 1978. Christen Hansen flyttede i 1976 til Sønderballe ved Hoptrup for at tilbringe sine sidste år i familiens nærhed.

Detlef Lassen, Struxdorf (Strukstrup), der i 1964 afløste Christen Hansen som formand, døde den 17. august 1982, kun 69 år gammel. Detlef Lassen var med til at oprette foreningen i 1946 og var næstformand fra 1947. Nu var der ikke flere tilbage af dem, der oprettede foreningen.

I marts 1983 blev Hans Jakob Asmussen, Holming, valgt til formand og Werner Clausen, Klensby, til næstformand. De øvrige bestyrelsesmedlemmer var Friedrich Jacobsen (kasserer), Heinrich Klinker, Peter Vollersen, Broder Brodersen, Peter Schmidt og revisorerne Heinrich Thomsen og Nikolaus Marxen. Hele bestyrelsen holdt ud, til foreningen blev opløst i 1996. Ifølge vedtægterne sad bestyrelsesmedlemmerne for en treårig periode, og de var naturligvis blevet genvalgt på generalforsamlingerne.

Jordbundsundersøgelser og forsøg er grundlaget for planteavlsarbejdet

Det første halve år arbejdede jeg sammen med konsulent Madsen, der afviklede ar-

bejdet med bygningsvejledning, inden han rejste tilbage til Danmark. De første uger var der især travlt med ukrudtsprøjtning. Vi fulgte begge med sprøjterne som rådgivere og medhjælpere næsten i døgn drift. Ukrudtsbekæmpelsen, der var en vigtig del af arbejdet, skete de følgende år i samarbejde med firmaet N. Thomsen, Tarp.

Grundlaget for planteavlsarbejdet er jordbundsundersøgelser og lokale forsøg. Det blev helt fra begyndelsen en meget stor del af arbejdet i foreningen. Fra 1951 var forsøgene i Fælleslandboforeningen for Sydslesvig, som Landboforeningen for Sydangel var en del af, med i den jyske planteavlsberetning. Fra 1971 omfattede beretningen landboforeningerne i hele Danmark og i Sydslesvig.

I Angel og i marsken var korn den vigtigste afgrøde, så det var især forsøg med korndyrkning, der blev gennemført. Her var det også lettest at foretage en mekanisering. Da de små sydslesviske foreninger ikke selv havde mulighed for anskaffelse af forsøgsmateriel, var konsulenterne afhængige af gårdenes egne maskiner. Heldigvis var der i Angel nogle meget interesserede landmænd, der ikke var bange for at stille maskiner og arbejdskraft til rådighed i forsøgsarbejdet. Konsulenten måtte naturligvis være indstillet på at anlægge forsøgene, så de ikke krævede mere arbejde og tid for landmanden end højest nødvendigt. Desuden skulle maskinerne og arbejdskraften være til rådighed i så tid og under høstarbejdet både søndage og søgnedage og ofte til sent på aftenen, når det var lyst nok til, at arbejdet kunne udføres forsvarligt.

Fra 1959 til 1984 var der 25-35 forsøg fra Sydslesvig med i planteavlsberetningerne, heraf 10-15 fra Landboforeningen for Sydangel. Fra 1985 faldt antallet jævnt til nul i 1995. De seneste år var det kun i Angel, der blev gennemført forsøg.

Ændringer i forsøgsopgaverne

I de første år gennemførtes næsten kun gødningsforsøg. Jordbundsundersøgelserne viste, at der i almindelighed blev brugt mere gødning end nødvendigt, men at der ofte var stort underskud af kalk. Forsøgsresultaterne viste tydeligt, at der kunne spares på grundgødning. Fra 1962 blev der desuden anlagt forsøg med sygdomsbekæmpelse, efterhånden som der kom midler mod svampesygdommene meldug og rust. I 1966 blev der påbegyndt sortsforsøg, men man fortsatte med gødningsforsøg, forsøg med sygdomsbekæmpelse og stråforkortning. Der blev gennemført sortsforsøg både med vårsæd og vintersæd helt op til 1987. Fra 1988 anlagdes kun sortsforsøg i vintersæd, især fordi vårsædsdyrkning næsten var ophørt syd for grænsen.

Svinekontrol

Svinekontrollen, der lige var startet på tre landbrug i 1956, blev efterhånden en meget vigtig del af foreningsarbejdet. Det var dog begrænset, hvad konsulenten kunne overkomme, når det øvrige rådgivningsarbejde skulle passes. Gennem en lang årrække omfattede kontrollen seks besætninger med op til 4.500 leve-rede svin pr. år. I de første år var konsulenten med til vejningen. Det var en betingelse, at gården havde en vægt til rådighed. Svinene blev vejjet hver 14. dag, fodermængden blev skrevet på en tavle til hver sti, og foderet vejjet ud. Når året var omme, blev foderforbrug, tilvækst og det økonomiske resultat beregnet. Efter et år med svinepest ophørte konsulenten med at komme i staldene. Kun på én gård, Westerholz, kom konsulenten fortsat og var med til vejningen. De øvrige vejjede selv. Konsulenten kom fortsat hver 14. dag for at tildele foderet og beregne årsresultatet.

Om landbrug syd for grænsen i

»Landsbladet«

Ud over svinekontrollen, forsøgsarbejdet og rådgivningen iøvrigt blev der fra 1. januar 1969 endnu et job at varere. Fra den dato blev jeg redaktør af en fast rubrik i »Landsbladet« (Landboforeningernes blad): »Syd for Grænsen«. Det var meningen, at de andre konsulenter også skulle levere stof. Det gjorde de også en gang imellem, men efterhånden måtte jeg selv skrive det hele. En del år var der desuden en spalte med noteringer syd for grænsen. Efter et par redaktørskift på Landsbladet blev landsdelsstoffet helt strøget den 1. januar 1997. Det var tilfældigt, at det faldt sammen med, at Landboforeningen for Sydangel blev opløst, og mit arbejde som konsulent ophørte. Fra denne dato har der ikke været en fast rubrik med stof fra Sydslesvig i Landsbladet. En gang imellem skriver Nordslesvig-redaktøren et par linjer om, hvad der foregår syd for grænsen.

Sammenfattende kan det siges, at konsulentjobbet i Angel var meget alsidigt. Det var utroligt spændende at arbejde sammen med og for nogle meget interesserede og dygtige landmænd. Det være sig med forsøgsarbejde, svinekontrol, det almindelige rådgivningsarbejde eller skriverierne i Landsbladet.

Konsulentstillingen nedlægges

Da stillingen blev nedlagt i 1987 til trods for bestyrelsens protester (det er Fælleslandboforeningen, der ansætter konsulenterne), og jeg fik opfordring til at fortsætte, var jeg ikke i tvivl. I stedet for løn fik jeg pension, idet jeg blev 67 i 1987. Fælleslandboforeningen betalte for tjenestekørsel. Redaktørjobbet bidrog også til, at jeg var glad for at kunne fortsætte med den tætte tilknytning til det praktiske landbrug.

50 år med fremgang - og tilbagegang

Der var ti deltagere i den stiftende generalforsamling den 26. oktober 1946. Først Lindekrans og senere Mads Madsen gjorde et stort arbejde de følgende år, hvor medlemstallet steg og steg. I 1950 havde Landboforeningen for Sydangel ca. 550 medlemmer. Området gik dengang helt til Ejderen. Landbrugsudvalget skaffede midler til endnu en konsulent. Så området blev delt, og Landboforeningen for Gottorp Amt blev oprettet med Hans Ohem som formand og Thomas Pedersen som konsulent med bopæl i Slesvig.

I 1958 var der ifølge kassererens regnskab 68 betalende medlemmer, deraf mange helt små bedrifter. Medlemstallet faldt i takt med udviklingen i landbruget til 33 medlemmer i 1987, året hvor konsulentstillingen i Angel blev nedlagt. Da foreningen blev opløst i 1996, var der 22 medlemmer, men kun seks aktive. De øvrige var pensionister eller havde bortforpagtet jorden. De tilbageblevne fik tilbud om medlemsskab i en af de endnu eksisterende foreninger.

På generalforsamlingen den 28. marts 1996 blev det besluttet at opløse foreningen efter jubilæums- og høstfesten den 27. oktober. Af de ti deltagere på generalforsamlingen stemte otte for opløsningen, mens to undlod at stemme. Antal deltagere i den sidste generalforsamling var altså det samme som i den første. Der var sket meget i de 50 år mellem de to datoer.

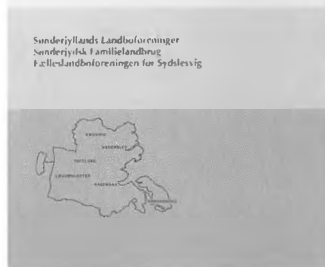
Hvorfor kom vi ikke til Danmark?

I de næsten 40 år i Sydslesvig gjorde man sig mange tanker om, hvordan det ville være gået, hvis grænsen var blevet flyttet til Ejderen i 1945. Det gjorde et stort indtryk på mig, da en ung landmand, kort efter at jeg var tiltrådt i 1957, spurgte: »Hvorfor kom vi ikke til Danmark, da krigen var slut? Vi ved da godt, at Bismarck røvede landsdelen i 1864. Det var den al-

Fra 1971 kunne man læse om det sydslesvigske planteavlssarbejde i de årlige beretninger.

Beretning om Planteavlssarbejdet

1996

mindelige mening, at nu ville Danmark - med rette - forlange Sydslesvig tilbage.«
Hvad skulle man svare?

Jeg må tilstå, at jeg hører til dem, der mener, at det var en stor fejltagelse af regeringerne i 1920 og i 1945, at man sagde nej tak til at få en landsdel tilbage, der hørte til Danmark i mere end tusind år.

»Fædrelandsfølelser og sur-sød satire«

Desværre har der indsneget sig en fejl i artiklen »Fædrelandsfølelser og sur-sød satire«, som Sønderjysk Månedsskrift bragte i oktobernummeret. På side 253 er første linie i første vers faldet ud, idet visen skulle starte med linien: »Hr. Peder han sidder paa Sønderborg«. Dermed fremtræder begyndelsen lidt uforståelig, idet hovedpersonen mangler.

Med venlig hilsen

Redaktionen

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. SØRENSEN

Forårets sygehusdebat fortsatte ind i juli kvartal, hvor nye vidtgående planer satte amternes fremtid til debat. Fhv. museumsinspektør H. E. Sørensen har fulgt debatten og de mange små og store begivenheder i Grænselandet.

Sygehusenes og amternes fremtid

Knap havde freden sænket sig over sygehusdebatten, før det bragede løs igen. Det kom frem, at Carl Holst og hans kolleger i Ribe og Fyns amter (Laurids Tørnæs og Jan Boye) havde stukket hovederne

Tønder Museum modtog i juli Dronning Alexandrines kniplerskrin. Dronning Alexandrine var en meget dygtig kniplerske, og hun mestrede kunsten også at kniple ret vanskelige Tønderkniplinger. På billedet ses museumsinspektør Inger Lauridsen ved den smukke gave fra kongehuset. Foto: Lis Eeg Sylvest. JydskeVestkysten.

sammen for at udarbejde en plan for et fælles sygehusvæsen for hele området med Odense Universitetshospital som den centrale institution og sygehusene i Esbjerg (og Vejle, hvis Vejle Amt tilsluttede sig) som en slags satellitter på den jyske side af Lillebælt. Det ville betyde, at sygehusene i Sønderjylland og Kolding ville blive reduceret til noget i retning af lokale sundhedsklinikker.

Samtidig med, at forårets debat om den fremtidige sygehusstruktur rasede i Sønderjylland med borgermøder og høringer, har de tre (eller fire) amtsborgmestre åbenbart i største hemmelighed sammen med deres øverste embedsmænd arbejdet hen mod en helt anden opbygning end den, der blev drøftet offentligt. Allerede den 8. marts, omtrent samtidig med, at planerne om en lukning af Tønder og Haderslev sygehuse og en samling af det sønderjyske sygehusvæsen i Aabenraa blev offentliggjort, har Carl Holst og hans kolleger tilsyneladende været et skridt længere fremme i planlægningen.

I det interne arbejdsrapport, som Jydske Vestkysten kunne offentliggøre den 1. august, fremgår, at »det med stadig større enheder inden for de enkelte sygehuspecialer bliver stadig mere vigtigt at styrke planlægning og tilrettelæggelse af patientbehandlingen på tværs af sygehuse og amtsgrænser. Kravet er et endnu tættere og mere formaliseret samarbejde mellem de syddanske amter - med afsæt i et fælles regionalt forum - herunder også fælles finansielle forpligtelser.« Det betyder, at »de enkelte amter

i mindre grad end i dag selv vil kunne planlægge udviklingen og driften af sygehusvæsenet. Større investeringer og udbygning af sundhedsfaglige miljøer må nødvendigvis opfattes som et fælles anliggende.»

Bag de snørklede sætninger ligger helt klart, at sygehusvæsenet skal lægges sammen, og at der skal oprettes en fælles økonomisk og administrativ styrelse.

Det vil betyde, at amterne, som vi kender dem i dag, reelt bliver nedlagt, da netop sygehusvæsenet er amternes vigtigste arbejdsområde, som omfatter langt størstedelen af de midler, som amtsrådene administrerer.

En sammenslutning af de fire amter i en sydjysk region vil naturligvis betyde en nedlæggelse af Sønderjyllands amt og dermed en udviskning af det historiske område Sønderjylland. Det kan få store kulturelle konsekvenser, ikke mindst for det tyske mindretal, der vil miste enhver chance for at få valgt en repræsentant til det regionale råd. Det var derfor ikke så mærkeligt, at formanden for Bund Deutscher Nordschleswiger, Hans Heinrich Hansen, ytrede stor betænkelighed ved de fremsatte planer: »Forsvinder Sønderjyllands Amt, har det tyske mindretal ikke længere nogen hjemstav,« sagde han til Der Nordschleswiger (29/7).

Slesvigsk Partis amtsrådsmedlem undrede sig sammen med flere andre amtspolitikere over ikke at være blevet informeret om disse vidtgående planer. Carl Holst tog sagen helt fra oven. Der havde kun været tale om uformelle samtaler mellem amtsborgmesterkollegerne, sagde han, og den slags var han ikke forpligtet til at fortælle nogen om. Men om de mulige langsigtede konsekvenser sagde han ligeud: »Hvis opgaverne kan løses bedre på en anden måde, så er det i orden at nedlægge amterne« (JV, 29/7).

Der var nogen, som mente, at Carl

Navnet på den tyske mindelund på Knivsbjerg »Ehrenhain« er til debat i det tyske mindretal. En gruppe foreslår mindstedet omdøbt til »Gedenkstätte«. Foto: Der Nordschleswiger.

Holst, Laurids Tørnæs og Jan Boye agerede som regeringens forlængede arm. Det er ingen hemmelighed, at Venstre og især de Konservative ikke er alt for varme på den nuværende administrationsstruktur og gerne ser amterne nedlagt. JydskeVestkystens chefredaktør mere end antydede i en leder (29/7), at de tre amtsborgmestre med denne prøveballon skulle sondere terrænet for regeringens forud for eventuelle initiativer i den retning.

Knivsbjergtårnet

Knivsbjergtårnet, der blev sprængt af forsinkede frihedskæmpere i 1945, spøgede igen, da en granitpyramide, som havde prydet en af tårnets fire hjørnespidser, blev indleveret til Museet på Sønderborg Slot. Siegfried Matlok skrev i Der Nordschleswiger, at stenen var det tyske mindretals retmæssige ejendom, og foreslog, at den blev udstillet på Knivsbjerg med en informationstavle, som berettede om tårnets historie. Bjørn Svensson støttede det tyske krav: »Efter min mening kan der ikke være tvivl om, at den tyske folkegruppe både juridisk

Tønderfestivalen startede den 28. august, hvor 1.700 frivillige sikrede afviklingen af det store arrangement, der måske havde 50.000 besøgende. Foto: Hans Christian Gabelgaard. Jyd-skeVestkysten.

og moralsk har krav på en tilbagelevering,« men han mente ikke, det ville være nogen god ide at anbringe stumpe på Knivsbjerg (JV 15/8). Enden på sagen blev, at pyramiden blev overdraget til Det Tyske Museum i Sønderborg.

I »Der Nordschleswiger« (20/9) gav det tidligere amtsrådsmedlem for Fremskridtspartiet, Günther Kley, en

lektion i historie, da han skrev et læn-gere indlæg om bl.a. sprængningen af Knivsbjergtårnet i 1945. Det hed heri: »Hverken Værnemagten - og da slet ikke Waffen-SS - blev besejret. Tyskland (= Det tredje Rige) tabte krigen, men soldaterne nedlagde kun frivilligt våb-nene efter ordre (fra Førerens efterfølger Dönitz). Efter ordre og frivilligt trak de tyske soldater i Danmark sig over græn-sen og hjem.« - Det var vist en mærkelig form for frivillighed, der tvang de tyske øverstbefalende til at overgive sig betin-gelsesløst til Montgomery på Lüneburg Hede den 4. maj 1945.

Analfabeter

Den prisbelønnede tyske forfatter Pe-tra Morsbach skriver i sin nye roman »Geschichte mit Pferden« om menne-sker, der har gået på de danske skoler i Sydslesvig: »De er alle analfabeter. De har gået i de danske skoler, der egentlig var bestemt for vort danske mindretal, men som også optager enhver ikke-dansk, der ønsker en gratis børnehav-plads. Mange fattige og afsidesboende ty-ske børn går på disse skoler, fordi man bliver bragt dertil med minibus selv fra det mest afsidesliggende landbrug. Danskundervisning gives ikke, derfor lærer de overhovedet ingenting.«

Dette udtryk for den højeste oplys-ning vakte stor opstandelse i det dan-ske mindretal, og Flensborg Avis afvi-ste det naturligvis som ren bagvaskelse. Steen Piepgras fra Kiel, der er student fra Duborgskolen, skrev i et indlæg: »Når det tages i betragtning, at jeg skulle være tæt på at være analfabet, synes jeg selv, jeg har bragt det rimeligt langt i erhvervsli-vet«. I andre indlæg blev der slået til lyd for, at det sydslesvigske skolevæsen bur-de anlægge sag mod forfatteren, der bor i Bayern og selv siger til Flensborg Avis, at hun har sine oplysninger »fra en ven-inde, der kender nogen ...«.

Spørgsmålet er, om hun er værd at gøre mere ud af. Den arme kone kunne jo få den tvangstanke, at man tog hende alvorligt!

Dagbog

5. juli. Den kendte journalist og forfatter Eskil Bram, der i flere år skrev Grænselandskronikken, dør 79 år gammel (JV).

6. juli. Den tidligere formand for Bund Deutscher Nordschleswiger, Gerhard Schmidt, fylder 70 og udtaler i et interview, at både mindretal og flertal, såvel syd som nord for grænsen, kan være stolte af forholdene i grænselandet (No., JV).

6. juli. Selskabet Arriva, der fra nytår skal drive bl.a. banen Tønder-Esbjerg, kan ikke blive enigt med de tyske baner, hvorfor togdriften mellem Tønder og Nibøl må ophøre. Tønders borgmester Hans L. Hansen vil have en drøftelse med trafikministeren om sagen (JV).

11. juli. Det gamle danske forsamlingshus og mødested i Slesvig by, Hotel Skandia (tidl. Slesvighus), sælges (Fl.A.).

13. juli. For at undgå skatteforhøjelser beslutter amtsrådet at »låne« af den pulje, der var afsat til motorvejen til Sønderborg. Der er ikke tale om at »slagte sparegrisen«. Pengene bliver tilbagebetalt, siger amtsborgmester Carl Holst (JV).

13. juli. Det satiriske sønderjyske julehæfte »Æ Rummelpot« skifter redaktør. Journalist Sven-Erik Ravn afløser Bjarke Larsen, der efter at være blevet valgt ind i amtsrådet ikke længere ønsker at stå for skriftet (JV, Fl.A., No.).

13. juli. Juristen Hans Helge Bech Thomsen, der stammer fra Brøns, udnævnes til professor ved Århus Universitet (JV).

14. juli. Metha Kragh-Hansen, enke efter den kendte kunstmaler Viggo Kragh-

Hansen, skænker et af sin mands arbejder, det store billede »Langfredag«, til Nybøl Kirke (JV).

17. juli. Den tidligere formand for Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft (mindretallets historiske forening), lærer Ingrid Riese, dør, 67 år gammel (No.).

20. juli. Voldsomme regnskyl oversvømmer store lavtliggende arealer, især i det østlige Sønderjylland (JV).

Dronningen og prins Henrik ankommer med »Dannebrog« til Aabenraa for at indlede sommeropholdet på Gråsten Slot. Mens de er her, tager prins Henrik på tur med kongeskibet til Rostock, som han ikke tidligere har besøgt (JV).

22. juli. EU's miljøministre holder »topmøde« i Sønderborg. »Vi har hygget os« siger miljøminister Hans Chr. Schmidt om resultatet. Mindre demonstrationer fra modstanderside forløb stort set fredeligt, selv om to smed tøjet og svømmede ud til den båd, ministrene var på tur i (JV, No., Fl.A., Politiken).

23. juli. Et forslag fra Dansk Folkeparti om at nedlægge alle skoler med under 100 elever vækker stor modstand over hele landet, ikke mindst i Sønderjylland, hvor det bl.a. ville betyde, at stort set alle tyske skoler uden for købstæderne måtte dreje nøglen om. Forslaget falder da også lige så hurtigt, som det er fremsat (JV).

24. juli. Prinsesse Alexandra nedkommer med en søn. Navnet er en hemmelighed til dåben i Møgeltonder Kirke den 4. oktober (alle medier).

24. juli. Skærbæk Kommune planlægger at flytte en børnehave ud i Oldtidsparken ved Hjemsted. Forældrene foretrækker dog, at institutionen bliver i byen (JV).

27. juli. Biskop Niels Henrik Arendt, Haderslev, protesterer på kirkens vegne mod et planlagt byggeri på den tidligere Sologrund i Sønderborg, da han mener, byggeriets højde vil skæmme udsigten til Mariekirken (JV).

Den 25. september blev der holdt afskedsparade for Tønder kaserne, der blev nedlagt som følge af det nye forsvarsforlig. Foto: Hans Christian Gabelgaard. JydskeVestkysten.

29. juli. Tønder Museum arver dronning Alexandrines knipleskrin efter dronning Ingrid. Dronning Alexandrine var en dygtig kniplerske, og skrinet vil fremover blive udstillet i Drøhses Hus (JV).

7. aug. Professor i iransk filologi og kultur på Københavns Universitet, Jes P. Asmussen (født i Aabenraa), dør 73 år gammel. Asmussen var en af Danmarks internationalt mest anerkendte forskere inden for de humanistiske videnskaber (Information, Politiken).

17. aug. Dansk Ornitologisk Forening klager til EU-kommissionen over den danske stats forvaltning af Tøndermarsken, hvor antallet af ynglefugle er gået stærkt tilbage siden 1988. »Det er den største skandale i dansk naturpolitik,« siger formanden Christian Hjorth. »Løsningen er

at hæve vandstanden og begrænse antallet af kreaturer og får. Det fremgår helt tydeligt af Fødevarerministeriets egne forsøg i marsken. Her har man hævet vandstanden på ministeriets egne små arealer, og viberne er væltet ind,« siger han (Jllp.). Samtidig foreslår Socialdemokratiet, at Vadehavet skal gøres til nationalpark (Politiken, 10/8).

19. august. Den tyske mindelund (Ehrenhain) på Knivsbjerg for mindretallets faldne i Anden Verdenskrig fylder 40 år. En gruppe ledende mindretalsfolk foreslår i den anledning, at den omdøbes til »Gedenkstätte«. »Ehrenhain lyder for preussisk,« er argumentet, der ikke falder i god jord alle steder i mindretallet (No.).

23. aug. Forfatteren Gynther Hansen udsender sine erindringer »Det var så det«, der får gode anmeldelser i de sønderjyske medier. Samtidig bliver et maleri af ham (af Ole Prip Hansen) afsløret på Folkehjem (alle aviser).

23. august. Aabenraa Kommune overtager fra 2004 det amtslige Aabenraa Museum. Det betyder en årlig udgift for kommunen på mindst 750.000 kr. mens Amtet betaler 450.000 kr. (JV).

24. aug. Karen Margrethe Pedersens doktordisputats om »Dansk sprog i Sydslesvig« bliver modtaget med ros og stor anerkendelse som et vigtigt værk om det danske sprogs stilling syd for grænsen (JV, Fl.A., Politiken).

24. aug. Den traditionelle Tønderfestival med deltagere og tilhørere fra store dele af verden afvikles i strålende solskin. Der er omkring 1.700 frivillige hjælpere og måske 50.000 besøgende (JV, Jllp.).

25. aug. En gruppe, »Vidåens Venner«, i Tønder ønsker at genoplive den gamle havn, Skibbroen, der blev sløfet for omkring 70 år siden. Formanden, journalist H. P. Kjær Jensen, mener, at de gamle kaj-anlæg stadig er intakte under parkeringspladens asfalt (JV).

27. aug. En tænketank med bl.a. direktør Jørgen Mads Clausen fra Danfoss og borgmester A. P. Hansen, Sønderborg, foreslår, at hele Alssundområdet slås sammen til én kommune, der vil få omkring 80.000 indbyggere (No.).

28. aug. Amtsborgmester Carl Holst fortalte ved en sammenkomst, at hans søn blev så forskrækket under et uvejr, at han holdt sig for ørerne. »Han troede vist, han havde set en tysker,« grinede Holst. Chefredaktør Matlok gengav historien i sin avis, hvad der udløste et rasede indlæg fra en læser, som skældte Holst ud for hans »uforskammede sammenstilling mellem tyskere og uvejr« og mente, han havde glemt det gamle ord,

at »man har altid den mulighed at holde bøtte« (No.).

30. aug. Aabenraa byråd beslutter med elleve stemmer mod ti at afskaffe modersmålsundervisningen i bl.a. tyrkisk, urdu og arabisk i kommunens skoler (JV).

31. aug. Trøjborg slotsruin danner kulisse for det fjerde og sidste af egnesspilene »Højt til himlen«, der er skrevet af Jacob Clausen og instrueret af Kristian Hald. Dette års spil hed »De levendes land« og opførtes i alt syv gange (JV).

2. sept. Dr. teol. Günter Weitling, leder af Det Tyske Museum og tidligere tysk præst i Sønderborg, modtager Slesvig-Holsten-medaljen (No.).

2. sept. Jels Å genoprettes med snoet løb, hvilket forlænger den med 1,1 kilometer (JV).

2. sept. Den tyske kansler Gerhard Schröder besøger det danske mindretal i Sydslesvig og lover, at forbundsregeringen vil give 250.000 euro (knap 2 mio. kr.) til ombygning af salen på Flensborghus, det danske forsamlingshus i Flensborg. Samtidig stillede han sig positivt til mindretallets ønske om en direkte kontakt til Forbundsdagen (Fl.A.).

3. sept. Prins Nikolaj begynder under stor pressebevågenhed i Møgeltønder Børnehaven (alle medier).

5. sept. Den tidligere direktør for Museet på Sønderborg Slot, Thorkild Kjærgaard, ansættes som lektor i nyere socialhistorie ved universitetet i Nuuk (Godthåb) (JV).

5. sept. Formanden for amtets kulturudvalg, Anne Margrethe Ikast, foreslår, at den tomme og ret forfaldne grænsekontrolbygning i Kruså anvendes til et dansk-tysk akademi (No.).

6. sept. Fra næste skoleår skal der i Tønder oprettes en dansk-tysk gymnasieklasse i samarbejde med gymnasiet i Nibøl. Undervisningen, der regner med at få støtte fra EU, skal foregå på dansk, tysk og engelsk og skal i høj grad finde

sted ved hjælp af computere (JV).

8. sept. Zeppelinmuseet i Tønder får foræret en Sherman-kampvogn fra Anden Verdenskrig, der hidtil har stået på kasernens øvelsesplads. Få dage senere fik man et komfur, der stammer fra den tyske kaserne ved Zeppelinbasen under Første Verdenskrig. Samtidig udvides museet til også at omfatte kasernens historie fra 1920 til i dag. (JV)

9. sept. Den årlige dragefestival afvikles på stranden på Rømø (Jllp.).

Tønderkredsens folketingsmand, Peter Christensen (V), søger at blive opstillet i Løgumklosterkredsen, som anses for en mere sikker kreds end Tønder, men den hidtidige kandidat, Gunnar Hattesen, nægter at give sig frivilligt (JV).

13. sept. Overlæge Ása Cetti, Aabenraa Sygehus, hædres med Den Gyldne Skalpel for sit arbejde på brystkræftcenteret (JV).

A. P. Møllerfonden giver 644.000 kr. til renovering af Folkehjem (JV).

15. sept. Præstestriden i Kliplev ender med, at sogneprest Britt Tryde Haarløv genoptager sit arbejde, men menighedsrådet vægrer sig fortsat ved at samarbejde med hende (JV).

Slagteriet i Blans holder tiårs jubilæum med åbent hus for de ansattes pårørende. Ca. 2.500 besøgte slagteriet (JV).

Fåremarkedet i Højer afvikles i strålende solskin og med mange tusinde besøgende (JV).

16. sept. Tegneren Franz Füchsel, der er født i Skærbæk, fylder 75 år og udsender bogen »Han, hun og humor« (JV).

17. sept. Der vedtages et udvidet samarbejde mellem vestegnskommunerne. Skærbæk Kommune stiller dog forbehold med hensyn til en økonomisk samkøring (JV, No.).

18. sept. En forskningsgruppe fra England indsamler spytpøver på Als for at undersøge beboernes arvemateriale, hvilket skulle gøre det muligt at »op-

stille et stamtræ for en bestemt befolkningsgruppe«... »fra tidernes morgen,« siger lektor Marie Louise Stig Sørensen fra Cambridge Universitet (Jllp.).

20. sept. Foreningerne »Dansk Land- og Strandjagt« samt »Kyst, Land og Fjord« henvender sig til miljøminister Hans Chr. Schmidt med forslag om at bekæmpe sælpesten i Vadehavet ved at nedskyde et antal sæler, da man mener, sygdommen skyldes, at der er for mange dyr (JV).

21. sept. Amtsborgmester Carl Holst og direktør Jørgen Mads Clausen, Danfoss, foreslår, at der udarbejdes en fremtidsvision for Sønderjylland for de kommende ca. 50 år. De kalder deres oplæg »Sønderjylland det vi vil« (JV).

25. sept. Afskædsparade for Tønder kaserne, der blev nedlagt i forbindelse med forsvarsforliget. Borgmester Hans L. Hansen mindede i sin tale om, at Tønder havde været garnisonsby, siden borgen Tønderhus blev opført i 1243 (JV).

27. sept. Brdr. Gram i Vojens ophører med at fremstille køleskabe. De vil fortsat blive udviklet i Vojens, men selve produktionen flyttes til udlandet. Da andre virksomheder er flyttet ind i bygningerne, har lukningen af Gram paradoksalt nok betydet en nedgang i arbejdsløsheden i kommunen (JV).

29. sept. Tidligere borgmester Jørgen Witte, der skal portrætteres til rådhuset for 130.000 kr., klager i et brev til sin efterfølger Poul Thomsen over, at han vil spare budgetmiddagen for byrådsmedlemmerne. »Jeg synes egentlig, det er lidt grotesk, at Witte reagerer på den måde,« sagde Thomsen (JV).

Forkortelser

Fl.A. Flensborg Avis

Jllp. Jyllands-Posten

JV JydskeVestkysten

No. Der Nordschleswiger

Sct. Nicolai kirke i Aabenraa

Sct. Nicolai kirke i Aabenraa - en bykirke gennem 750 år, redigeret af Lars N. Henning-sen. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 86, Aabenraa 2002, 344 s., ill. Pris: 198 kr.

Sct. Nicolai kirke i Aabenraa fejrede 750-års jubilæum den 26. maj 2002, og i den anledning udsendte Historisk Samfund for Sønderjylland en stor og rigt illustreret bog med en detaljeret fremstilling af kirkens historie. Bogen viser dels, hvorledes kirken og dens præster har spillet en central rolle i byens liv gennem mere end syv århundreder. Dels viser den, hvorledes kirkens og menighedens historie i den lille provinskøbstad har været afgørende præget af det sønderjyske grænselands omskiftelige politiske historie, ikke mindst de sidste to århundreders stærke nationale brydninger mellem dansk og tysk.

Bogen starter med en redegørelse for selve kirkebygningens historie. Den gives på kompetent vis af Lennart S. Madsen, der skildrer først bygningen af den ældste kirke ved midten af 1200-tallet, siden diverse ændringer gennem tiderne: Udvidelser af koret i 1641 og 1758, en ændring af vægge og hvælv 1813-16, opsætningen af et svært murstenstårn i 1908 samt endelig den gennemgribende restaurering 1949-56, der stort set fjernede alle spor efter de moderne ændringer og så vidt muligt genskabte kirkens middelalderlige udseende.

Skildringen af kirkens og menighedens historie er opdelt i tre dele. Først behandler Günter Weitling kirkens forhold til stiftsledelsen og de skiftende verdslige magthavere i landsdelen. Derefter redegør Jesper Thomassen for kirkens forhold til byen. Endelig fortæller Jørgen Jørgensen om kirkens præster siden Reformationen. Grundlæggende giver denne opdeling god

Sendes ufr.
Modtager
betaler po.

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 1530
+++ 0521 +++
1045 København K

mening, men det kan ikke nægtes, at den har medført en hel del gentagelser, ligesom de tre afsnit er noget uegale. Bedst er absolut Jesper Thomassens store og grundigt dokumenterede afsnit om »Kirken i byen«, der med brug af ikke mindst et omfattende arkivmateriale fremlægger meget nyt stof om den kirkelige udvikling i Aabenraa og dens sammenhæng med de nationale brydninger. Her er ydet et forskningsbidrag af blivende værdi, som tilmed er både velskrevet og klart disponeret.

Bogen slutter med to mindre bidrag, ét af Mogens Mølskov om kirkens orgler gennem tiderne og ét af Per Borggaard om menighedslivet i og omkring Sct. Nicolai kirke i dag.

Bogen kan anbefales alle med interesse for Aabenraas historie og for Sønderjyllands kirkehistorie.

Per Ingesman

Opvokset i en brydningstid

Jens Kongsted Lampe: Opvokset i en brydnings-tid. Forlaget Chronos (Bjarne Lampe, tlf. 86 92 95 55), 2002. 116 s. Pris: 160 kr.

Jens Kongsted Lampe, der vil være måneds-skriftets læsere bekendt som en flittig bidragyder, har i 2002 udgivet sine erindringer fra årene 1917 og indtil ca. 1934. Det er der kommet en meget personlig historie ud af. Fra fødslen og de første år 1917-1919 var han alene med moderen hos den krigsindkaldte faders forældre i Ullerup på Sundeved. Herefter skildres opvæksten i Fynshav 1919-1928, hvor forældrene drev et konditori, og i Sønderborg indtil 1934, hvor navnlig skoleerindringerne dominerer. Der foretages undervejs historiske og slægtshistoriske afstikkere til Hoya, Königsberg og Fyn.

De stemningsfulde beskrivelser kredser navnlig om barndommens tabte land, og et sted reflekterer Kongsted over erindringsgenren: »Det er svært at gengive oplevelserne, sådan som man opfattede dem, da de skete, og med de tanker og ord, man dengang rådede over, lige som det er svært at skelne mellem den, man dengang var, og den, man er nu, mellem det, man virkelig oplevede som barn, og det, man oplever, når man genfortæller, tolker eller efterra-

Bliv medlem af Grænseforeningen. Det koster under ni kr. om måneden!

Grænseforeningens formål er at virke til støtte for danskheden, særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold.

Vi er omkring 34.000 medlemmer i Grænseforeningen. Men vi vil gerne være endnu flere.

Jo flere vi er, jo større opbakning kan Grænseforeningen give de over 40.000 sydslesvigere, der ønsker at leve en dansk tilværelse i deres tyske samfund.

Det koster kun 8,50 kr om måneden (100 kr. om året) at være med i Grænseforeningen.

Når du er medlem, modtager du hvert år Grænseforeningens smukke årbog. Seks gange om året modtager du medlemsbladet, GRÆNSEN.

Som medlem af Grænseforeningen bliver du tilknyttet en af de i alt 140 lokalforeninger.

Her kan du i det omfang du har tid og lyst deltage i de lokale aktiviteter.

Vi/jeg ønsker at blive indmeldt i Grænseforeningen.

Navn: _____

Adresse: _____

Postnr./By: _____

Telefon: _____

Dato og underskrift: _____

tionaliserer det, bevidst eller ubevidst, i en sprogdragt, som man af gode grunde ikke kunne bruge, da det oplevede var virkelighed.« Dette gælder måske navnlig, når det drejer sig om barndoms erindringer. Kongsted formår dog at formidle både de glæder, men måske navnlig den sorg og de skuffelser, som et barn oplever under sin opvækst.

Kongsted var en meget følsom dreng, og hans erindringer kredser navnlig om konflikter og skuffelser, som han oplevede med voksne, især sin tysksindede far. Han knytter de spredte erindringsglimt sammen med redegørelser for den mere almene historie i Sønderjylland og for de lokale personer og begivenheder i Ullerup, Fynshav og Sønderborg. Det lykkes mange steder udmærket, og helhedsindtrykket er en sårbar drengs meget ærlige og personlige beretning, der nok navnlig vil finde interesse lokalt og inden for familien.

Bogen er »hjemmelavet« af sønnen Bjarne Lampe. Det er derfor næppe rimeligt at se på boghåndværket med alt for kritiske øjne. Bogen kan i kvalitet udmærket måle sig med mange andre lokalhistoriske udgivelser. Billedkvaliteten er dog ikke den bedste, og det er navnlig kritisabelt, at det slet ikke fremgår, hvor billederne, der, så vidt det kan skønnes, er scannet fra mange forskellige bøger, stammer fra.

René Rasmussen

Barndom mellem krigen

Gynther Hansen: Det var så det. Barndoms-erindringer fra grænselandet. 198 s., ill. Pris: 229 kr.

Gynther Hansen har ofte i sine romaner trukket på erindringsstof fra barndommen i Varnæs mellem 1930 og 1945. Her fremlægger han så »det, han husker«, pinlige og muntre detaljer, stort og småt fra et hjem præget af fattigfint og fattigdom, af arbejdsløshed, sygdom og faderens traumer fra oplevelserne under Første Verdenskrig. Forældrene tilhørte det tyske mindretal uden at være aktive. Man holdt således

ikke »Nordschleswigsche Zeitung«, men »Jydske Tidende«, og lille Gynther gik i den danske skole, selv om der var en tysk skole i nærheden.

Faderen havde været selvstændig slagtermester, men gik fallit i 1930'ernes krisetider, så han måtte tage arbejde på slagteriet i Aabenraa og i en periode cykle helt til Flensborg for at få arbejde. De tunge økonomiske vilkår, som bl.a. betød, at familien i perioder måtte modtage offentlig hjælp, hvad der var en stor »skam«, og bekendelsen til det tyske bevirkede, at de »holdt med Hitler«, men stadig uden at være aktive. Faderen var således imod, at Gynther »marcherede« sammen med nazisterne, når de holdt parade i Varnæs, og »føreren« Frits Clausen, der var familiens læge, var ikke særlig anset, for nu at sige det mildt.

I slutningen af krigen skaffede hans storebror, der var værnemager i mindre stil, forældrene arbejde for det tyske militær. Broderen blev efter krigen dømt, mens forældrene gik fri. Men disse oplevelser og afsløringerne af bl.a. koncentrationslejrens grusomhed bevirkede, at Gynther Hansen derefter bekendte sig som dansk.

Bogens styrke er de mange bitesmå detaljer, som gør, at man i bogstaveligste forstand kommer helt ned i familiens skuffer og gemmer, både fysisk og psykisk. Det giver et stærkt indtryk af levevilkårene og de nære omgivelser. Det forstærkes af fortællemaneren, der er bevidst småsludrende (»Nej, nu gider jeg ikke mere« - eller: »Jeg har forresten glemte, at ...«). Fortællingen får derved en intimitet, som når bedstefader bøjer sig for børnebørnenes: »Fortæl om dengang, du var lille!« Men det er også bogens svaghed, da det nu og da kan virke næsten for privat.

Gynther Hansen er en stor fortæller. Det har han vist gennem mange bøger efterhånden. Og erindringerne bekræfter det.

H. E. Sørensen.

Det sker – på sønderjyske museer

Fra Rømø til Rudbøl

- kulturhistorisk udstilling på Museet Holmen i oktober

Den danske historieskriver Saxo har i sin Danmarkshistorie fra 1200-tallet beskrevet marsken:

»... Denne landsdel er rig på agerland og bugner af kvæg. Men den ligger lavt og er åben ud mod oceanet, så den undertiden overskylles af højvande... Ofte river vandet da markerne op fra grunden, så der bliver sø i stedet, og flytter jorden til et andet sted; den ejes nu af dem, på hvis ejendom den har aflejret sig. Oversvømmelsen følges af frugtbarhed, og jorden giver græs i mængde. Man syder salt af tørrede jordklumper. Om vinteren er landet til stadighed under vand, og markerne fremtræder som en sø, så naturen næsten gør det svært at sige, hvilket element de skal regnes til, når det en del af året er muligt at sejle, hvor man til en anden tid kan pløje. Indbyggerne er modige af natur og let byggede; snævre og tunge rustninger bryder de sig ikke om, men bruger skjolde og kaster med spyd. De omgiver markerne med grøfter, som de sætter over med springstokke. Deres huse opfører de på forhøjninger, som er bygget af tørv...«

Forhøjningerne, også kaldet værfter, ligger stadig som karakteristiske knolde ude i marsken. Nogle af dem bærer stadig bygninger, andre er forladte. I Danmark er der registreret ca. 50 værfter, som alle ligger i Tønder og Ballummarsken. Men man kender i grunden kun lidt til selve opbygningen af dem, og hvor gamle de

er. Der har indtil for nylig kun været foretaget undersøgelser i seks af dem.

Fra mange sider har der derfor længe eksisteret et stærkt ønske om at sætte fokus på bebyggelsesmønsterets og kulturlandskabets udvikling i vadehavsområderne langs den sønderjyske vestkyst. En bevilling fra Skov- og Naturstyrelsen under det overordnede WADCULT projekt gjorde det økonomisk muligt for Haderslev Museum at iværksætte en to måneder lang gravekampagne i området, netop med dette overordnede mål for øje.

Det var håbet fra museets side, at man gennem udgravninger i flere af de danske værfter kunne få et nærmere indblik i, hvordan værfterne er opbygget, og hvornår de er bygget. Haderslev Museum planlagde desuden at foretage arkæologiske undersøgelser på Rømø for at undersøge, om der på denne ø eksisterede værfter i middelalderen. Der skulle foretages undersøgelser i Rudbøl, med henblik på at undersøge, hvorvidt Rudbøl er et stort kunstigt anlagt landsbyværft, eller den er bygget på en naturlig sandbanke. Omkring Rudbøl spøger også Anflod Kirke. Denne kirke optræder i de skriftlige kilder fra 1233. I 1436 stod kirken alene tilbage efter stormfloden »de grote Mandrenke«, hvor det oplyses, at sognet forsvandt. Den nøjagtige placering af denne kirke kendes ikke, kun en masse bud på hvor den måtte have lig-

Haderslev Museum

Vognsamling: Hverdagsliv med hest og vogn.

December:

Aabenraa Museum

Oldemors juletræ.

Jacob Michelsens Gård

Åben efter aftale med Aabenraa Museum.

Indtil 8. dec.:

Kunstmuseet Brundlund Slot

Særudstilling af Jeppe Madsen-Ohlsens værker.

Indtil 15. dec.:

Museet på Sønderborg Slot

Kunstudstilling. Arr.: Sønderborg Kunstforening.

Cathrinesmindes Teglværksmuseum

Permanent udstilling om teglets historie.

Tønder Museum

Ingen særudstilling.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Ingen særudstilling.

Drøhses Hus

Indtil 31. dec.: Kniplingsudstillinger med bl.a. 12 lommetørklæder med tønderkniplinger, skænket til Dronning Ingrid's bryllup i 1935. (Gave fra kongehuset). Kniplere Astrid Bentins kniplingsamling. Kniplerske fru Larsens kniplinger fra omkring 1920.

Midtsønderjyllands Museum

Strandsten - Særudstilling af egen produktion.

Museet Holmen

Indtil 1. dec.: Cirklen. Multikunst af Mette Ohlsen.

get. Endelig var det planen at foretage et snit i et af de såkaldte sommerdiger for at undersøge, hvordan det er opbygget, og hvor gammelt det er. Da udgravningskampagnen var slut, var der blevet fore-

taget undersøgelser på 10 lokaliteter.

Der kom mange nye resultater for dagen, som kunne studeres og beskues på Museet Holmen i oktober måned. Åbent lørdag og søndag kl. 14-17.

Tenna R. Kristensen

Krisehjælp til de sønderjyske kommuner

Bagsiden
om
forsiden

Der var stor forståelse i den danske regering og rigsdagen for, at der skulle gøres en særlig indsats for Sønderjylland i forbindelse med Genforeningen. Efter fire års krig var der behov for meget betydelige kapitaltilførelser, hvis Sønderjylland skulle blive en ligeværdig del af Danmark. Det skortede da heller ikke på betydelige støtteforanstaltninger til den forarmede landsdel. For at sikre indførelsen af dansk kronemønt bevilgede rigsdagens partier i maj 1920 i dybeste hemmelighed og i modstrid med Grundlovens § 48 udgifter på skønsmæssigt 90 mio. kr. Dermed var vejen banet for, at Nationalbanken tidligt den 20. maj 1920 kunne transportere nye danske sedler og mønter fra bankens afdeling i Kolding til Sønderjyllands Kreditforenings kontor i Haderslev, hvor pengene blev fordelt til en række banker i Nordslesvig.

De 90 mio. kr. var imidlertid kun en første håndsrekning til Sønderjylland, der blev fulgt op af flere støtteordninger umiddelbart efter Genforeningen og i mellemkrigsårene. Mens der på en række områder blev taget hånd om den sønderjyske befolkning, så havde rigsdagen i travlheden op til Genforeningen »glemt« de sønderjyske kommuner, der for manges vedkommende ikke havde likviditet til den daglige drift. Faktisk havde kommunerne meget store vanskeligheder med at betale lønningerne og yde den mest nødvendige form for fattig- og socialhjælp. Det måtte lærer J. H. Jensen i Felsted konstatere, da han bad om sin første løn: »Det lykkedes mig på læben at minde om, at jeg faktisk havde næsten to måneders løn til gode, men da jeg ved selvsyn havde for-

visset mig om, at jeg havde formindsket hans beholdning med 40%, kunne jeg ikke nænne at gå ham hårdere på klingens.«

Kun to dage før den 20. maj måtte den såkaldte Administrator for de sønderjyske landsdele Viggo Haarløv derfor anmode om støtte fra staten til kommunerne, da de ikke var i stand til at få kassekreditter i bankerne til deres fortsatte drift. Men nu var pengene tilsyneladende brugt. Kommunerne fik støtte fra Staten, men kun som lån med en rente på 5% og en løbetid på ½ år. Landkommunerne fik 1 mio. kr., der blev stillet til rådighed gennem kredsene (amterne), mens de sønderjyske købstæder fik 1,25 mio. kr. For Sønderborgs vedkommende var det imidlertid ikke første gang. Tidligere på året havde det såkaldte »Kroneudvalg« forstrakt byen med et lån på 1 mio. kr. til afvikling af et kronelån med en rente på 12%. Det var heller ikke sidste gang. I sommeren 1920 fik landkommunerne i Haderslev, Aabenraa og Tønder amter lån på yderligere 450.000 kr., og samtidig måtte Staten træde til med 600.000 kr., så kommunerne blev i stand til at oprette Hjelpekasser og yde den mest elementære form for social bistand.

Med de mange ad hoc-lån fra Staten blev de sønderjyske kommuner bragt over de store økonomiske problemer i forbindelse med indførelsen af dansk kronemønt, dansk kommunestyre og dansk sociallovgivning. Men Staten havde samtidig skubbet til en gælds-spiral, der blev fatal for mange sønderjyske kommuner op gennem 1920'erne.

kf